

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΠ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

Τα πρώτα ενδοκειμενικά στοιχεία
για την ταυτότητα
του Ανώνυμου συγγραφέα
της *Ελληνικής Νομαρχίας*,
ως υπόθεση εργασίας

ΑΘΗΝΑ 2015

Τα πρώτα ενδοκειμενικά στοιχεία για την ταυτότητα του Ανωνύμου
συγγραφέα της *Ελληνικής Νομαρχίας*, ως υπόθεση εργασίας

Δημήτριος Καραμπερόπουλος, Παιδίατρος
Διδάκτωρ Ιστορίας της Ιατρικής Πανεπιστημίου Αθηνών
Πρόεδρος Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης
Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα

Μιλτιάδου 3, 145 62 Κηφισιά, Αθήνα
Τηλ.: 210 8011066
e-mail: karamber@otenet.gr, www.karaberopoulos.gr

Δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ*,
τόμ. 177, τεύχ. 1865, Μάρτιος 2015, σελ. 184-205

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΠ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

Τα πρώτα ενδοκειμενικά στοιχεία
για την ταυτότητα
του Ανώνυμου συγγραφέα
της *Ελληνικής Νομαρχίας*,
ως υπόθεση εργασίας

ΑΘΗΝΑ 2015

Ένα από τα ζητούμενα της ιστορικής έρευνας είναι η ανεύρεση της ταυτότητας του Ανωύμου συγγραφέως, ο οποίος απέκρυψε το όνομά του αναγράφοντας το «Ανώνυμος ο Έλληνας» στο βιβλίο το εκδοθέν το 1806 στην Ιταλία με τίτλο *Ελληνική Νομαρχία, ήτοι λόγος περί ελευθερίας*.¹ Για την ταύτιση του αγνώστου συγγραφέα έχουν μέχρι σήμερα καταβληθεί προσπάθειες και έχουν δημοσιευθεί πολλές σχετικές εργασίες (στο τέλος αναγράφεται σχετικός κατάλογος) αποδίδοντας σε κάποιον γνωστό συγγραφέα, χωρίς όμως τελικά να οριστικοποιηθεί το όνομά του και όπως ο Κώστας Παπαχρίστος χαρακτηριστικά παρατηρεί «ισχύει εδώ η παλαιά διαπίστωση ότι όσο πιο πολλές απόψεις υπάρχουν για κάποιο θέμα, τόσο και πιο μακριά βρίσκεται η αλήθεια».²

¹ Φίλιππος Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19ου αιώνα. Βιβλία και Φυλλάδια*, τόμ. πρώτος 1801-1818, Βιβλιολογικό Εργαστήριο, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1997, αρ. 1806.28, σ. 176. Μάλιστα στο σχολιασμό σημειώνεται χαρακτηριστικά ότι «Η σημασία του έργου έχει προκαλέσει πλημμυρίδα προτάσεων και υποθέσεων ως προς το πρόσωπο του συγγραφέα, τις περισσότερες φορές με επιχειρήματα και στοιχεία ανίσχυρα έως φαιδρά (έχουν προταθεί τα ονόματα: Δημ. Γουζέλης, Νεόφυτος Δούκας, Ιωάννης Πασχάλης Δονάς, Α. Ίδριμμένος, Γ. Καλαράς, Ιωάννης Καποδίστριας, Ιωάννης Π. Κοκκίνης, Ιωάννης Κολοβός, Αθ. Κοραής, Αλ. Μαυροκορδάτος, Χρ. Περραιβός, Α. Σπάχος, Μ. Χρησταρής, Αθ. Ψαλίδας). Προφορική παράδοση των μετεπαναστατικών χρόνων έφερε ως συγγραφέα της *Νομαρχίας* τον Ιωάννη Κωλάττη ή τον Αναστάσιο Σπάχο. Δεν επιβεβαιώθηκε. Πρόσφατα το έργο αποδόθηκε με ισχυρά, αλλά όχι οριστικά επιχειρήματα στον Γεώργιο Καλαρά (βλ. Κώστας Α. Παπαχρίστος, *Ποιος έγραψε την «Ελληνική Νομαρχία»*, Αθήνα 1987, όπου συζητείται και η προγενέστερη βιβλιογραφία)».

² Κώστας Α. Παπαχρίστος, *Ποιος έγραψε την «Ελληνική Νομαρχία»*, Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα 1987, σ. 65.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΟΜΑΡΧΙΑ

Ἦτοι Λόγος Περὶ
Ἐλευθερίας.

Ὁ δὲ ἀποδεδειγμένος, ὡς ἂν ἴσως κατανοήσῃ ἡ Νομαρ-
χία Διόσκουτος ἀπὸ τῆς κοινῆς ὅτι εἰς αὐτὸν μόνον
φωτίζονται ἡ Ἐλευθερία τῶ ἀφελῶν, τὴ ἰδί-
Ἐλευθερία· ἐνδύει μὲν ἄλλοι καταρτισμένοι ὡς
καὶ ἄλλοι· ἴσως τὸν ἑλλὰς πρὸς τὴν κοινὴν
ἢ τὴν ἀλλοτρίαν, καὶ ἐξ ἑαυτοῦ ἀποδείξει ὅτι
μὴ τὴν ἀλλοτρίαν τὴν ἐλευθερίαν ἀλλὰ τὴν κοινὴν
ὡς ἀποδεικνύει μὲν τὴν ἰδίαν Ἐλευθερίαν.

Συγγεθεὶς τε καὶ Τύποις ἐκδοθεὶς ἰδίως
ἀναλώμασι πρὸς ὠφελείαν τῶν Ἑλλήνων

ΠΑΡΑ
ΑΝΟΝΙΜΟΙ ΤΟΥ ἙΛΛΗΝΟΣ

Ἐν Ἰταλίᾳ. 1806.

Μέχρι τώρα δεν έχουν βρεθεί εξωτερικά στοιχεία, τα οποία θα εντόπιζαν τον Ανώνυμο συγγραφέα. Χαρακτηριστικά ο Κ. Θ. Δημαράς τόνιζε πως «πολλές υποθέσεις, παλιές και νεώτερες, προκάλεσε η επιθυμία της μεταγενέστερης ελληνικής λογισσύνης, για να αποδώσει το έργο αυτό στον, άγνωστο, συγγραφέα του. Αναφέρθηκαν, κατά καιρούς, τα ονόματα ενός εμπόρου, του Σπ. Σπάχου, καθώς και του Γεωργίου Καλαρά, του Ιωάννη Κωλέττη, και άλλα. Κανένα από τα ονόματα αυτά δεν προσάγεται με εξωτερικά, δηλ. αμάχητα, τεκμήρια».³

Ενδιαφέρουσα είναι και η σχετική παρατήρηση για τις μέχρι σήμερα έρευνες στην ανεύρεση του Ανώνυμου συγγραφέα της *Ελληνικής Νομαρχίας*, πως ακολουθείται μια λαθιμένη μέθοδος, «παίρνουμε κάποιο όνομα, συνήθως σημαντικό και που μας ταιριάζει, και να προσπαθούμε κατόπι να το στηρίξουμε όπως-όπως στην “κατασκευή” μας, συλλέγοντας αναπόδειχτα στοιχεία και παραβλέποντας σοβαρές αντιφάσεις. Ατυχώς αυτή η μέθοδος ή τακτική ακολουθήθηκε τις πιο πολλές φορές και για την *Ελληνική Νομαρχία*, με το δυσάρεστο αποτέλεσμα να αποπροσανατολιστεί η έρευνα και να φτάσει σε σωστό αδιέξοδο».⁴

Κατά το παρελθόν είχαμε την ευκαιρία να συμβάλλουμε στην διαλεύκανση ζητημάτων της ιστορικής έρευνας σχετικά με την ανεύρεση των προτύπων ορισμένων ελληνικών έργων. Συγκεκριμένα βρήκαμε ένα πρότυπο για τα έργα του Ρήγγα Βελεστινλή, για το *Φυσικής απάνθισμα*⁵ –τη Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία– και για τη *Χάρτα της Ελλάδος*⁶ το χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Gu.

³ Κ. Θ. Δημαράς, «Το σχήμα του Διαφωτισμού», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΑ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975, σ. 337.

⁴ Κώστας Α. Παπαχρίστος, *Ποιος έγραψε την «Ελληνική Νομαρχία»*, ά.π., σ. 164.

⁵ Δημ. Καραμπερόπουλος, «Η Γαλλική “Encyclopedie” ένα πρότυπο του έργου του Ρήγγα “Φυσικής απάνθισμα”», περ. *Ο Ερασιστής*, τόμ. 21, (1997), σ.95-128, και ανεξάρτητα, Αθήνα 2000.

⁶ Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*, ανάτυπο από την έκδοση *Η Χάρτα του Ρήγγα Βελεστινλή*, έκδοση της Επιστημονικής Εταιρίας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγγα, Αθήνα 1998.

Delisle και το χάρτη του R.Zannoni. Επί πλέον είχαμε την ευκαιρία κατά την επανέκδοση και τη σύνταξη του ευρετηρίου του έργου του Ρήγα *Ο Ηθικός Τρίπους*,⁷ όπου περιέχεται το έργο «Τα Ολύμπια», με ενδοκειμενικά στοιχεία, με τις χαρακτηριστικές λέξεις που αρχίζουν με την πρόθεση «συν», να τεκμηριώσουμε ότι το έργο «Τα Ολύμπια» είναι μετάφραση του Ρήγα και όχι κάποιου φίλου του,⁸ όπως υποστήριζε ο Κων. Άμαντος,⁹ και οι απόψεις του μάλιστα μέχρι πρόσφατα διατηρήθηκαν σε σχετικές μελέτες. Ομοίως τεκμηριώσαμε τον συγγραφέα και μεταφραστή του ανωνύμου βιβλίου *Φυσική δημόδης εις παύσιν της δεισιδαιμονίας*,¹⁰ έκδοση του 1810, καθώς επίσης και τον συγγραφέα ενός κειμένου του ιατρικού βιβλίου περί θεραπείας της σύφιλης *Ερμηνεία περί τον πώς να θεραπεύεται το γαλλικόν πάθος ήγουν η μαλαφράντζα*,¹¹ έκδοση του 1794.

Έχοντας υπ' όφιν τις ανωτέρω εμπειρίες μας και την μέχρι τώρα

⁷ Ρήγας Βελεστινλής, *Ο Ηθικός Τρίπους*, Βιέννη 1797, αναστατική επανέκδοση με επιμ.-εισαγ.-ευρετήριο από τον Δημ. Καραμπερόπουλο, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτη Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001.

⁸ Δημ. Καραμπερόπουλος, *Ο Ρήγας μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιου*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτη Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001.

⁹ Κων. Άμαντος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος, Αθήνα 1997, σ. κβ'. Δημ. Σπάθης, «Τα Ολύμπια», στο *Πιέτρο Μεταστάσιου Τα Ολύμπια σε μετάφραση Ρήγα Βελεστινλή*, έκδοση Ευρωπαϊκού Πολιτιστικού Κέντρου Δελφών σε συμπαραγωγή με το Αμφι-Θέατρο Σπύρου Α. Ευαγγελάτου, 25-28 Ιουνίου 1998, σ. 45-52. Βάλτερ Πούχλερ, «Εισαγωγή» στο *Ρήγα Βελεστινλή, Τα Ολύμπια, μετάφραση του λιμπρέτου του Πιέτρο Μεταστασιού*, Βιέννη 1797, Θεατρική Βιβλιοθήκη Ιδρύματος Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2000, σ. 9-98 και ιδιαίτερα στις σ. 57-60.

¹⁰ Δημ. Καραμπερόπουλος, «*Φυσική δημόδης εις παύσιν της δεισιδαιμονίας*, Βιέννη 1810. Ποιος ο συγγραφέας και ο μεταφραστής του βιβλίου;», περ. *Ο Ερευνητής*, τόμ. 25 (2005), σ.163-171.

¹¹ Δημ. Καραμπερόπουλος, «*Ιωάννης Νικολίδης και Anton Staerek. Ταύτιση κειμένου του βιβλίου Ερμηνεία περί του πώς πρέπει να θεραπεύεται το γαλλικόν πάθος ήγουν η μαλαφράντζα*, Βιέννη 1794», Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Απόπειρα μιας νέας ερευνητικής συγκομιδής, Κοζάνη 1999, σ. 119-141, και σε ανάτυπο.

διαπίστωση ότι με εξωτερικά στοιχεία δεν ανευρίσκεται η ταυτότητα του Ανώνυμου συγγραφέα της *Ελληνικής Νομαρχίας*, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, θεωρήσαμε πως η έρευνα θα πρέπει να στραφεί στην αναζήτηση ενδοκειμενικών στοιχείων, με τα οποία θα μπορούσαμε να προσδιορίσουμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του Ανώνυμου συγγραφέα. Μελετήσαμε την *Ελληνική Νομαρχία* και καταβλήθηκε προσπάθεια να αναζητηθούν ενδοκειμενικά στοιχεία, τα οποία θα χαρακτήριζαν τον Ανώνυμο συγγραφέα, ώστε να μας βοηθήσουν στην περαιτέρω έρευνα. Μάλιστα πρόσφατα δημοσιεύσαμε στη *Νέα Εστία*¹² και ένα σχετικό άρθρο μας με τίτλο «Τι γνώριζε ο Ανώνυμος συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας* για τον Ρήγα Βελεστινλή».

Κατά την μελέτη του κειμένου της *Ελληνικής Νομαρχίας* διαπιστώσαμε δύο χαρακτηριστικά στοιχεία του Ανώνυμου συγγραφέα, την ιατρική του γνώση και την καταγωγή του.¹³ Στη συνέχεια παρατίθενται τα σχετικά αποσπάσματα από την *Ελληνική Νομαρχία* που επιβεβαιώνουν τις δύο προτάσεις της εργασίας μας. Χρησιμοποιήθηκε η έκδοση του Γ. Βαλέτα, από όπου και οι σχετικές παραπομπές.¹⁴

¹² Δημ. Καραμπερόπουλος, «Τι γνώριζε ο ανώνυμος συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας* για τον Ρήγα Βελεστινλή», *Νέα Εστία*, τόμ. 175, τχ. 1862, (Ιούνιος 2014), σ. 684-693.

¹³ Για τον Ανώνυμο συγγραφέα υποστηρίχθηκε ωστόσο ότι «...ψυχολογικά φαίνεται απίθανο να ήταν εγκαταστημένος ή να επρόκειτο να εγκατασταθεί στην επικράτεια του Αλή, όπως επίσης και να ήταν γιατρός ή να σπουδάζει γιατρική», Κ.Θ. Δημαράς, *Ελληνικός Ρομαντισμός, Νεοελληνικά Μελετήματα 7*, Ερμής, Αθήνα 1982, Σημειώσεις, σ. 513.

¹⁴ Γ. Βαλέτας (επιμ.), *Ανώνυμου του Έλληνα, Ελληνική Νομαρχία*, Αποσπερίτης, Αθήνα 1982.

Α. Το πρώτο ενδοκειμενικό στοιχείο για τον Ανώνυμο συγγραφέα της *Ελληνικής Νομαρχίας* είναι η ιατρική του ιδιότητα ή είχε πολύ καλές γνώσεις ιατρικής

Ήδη παλαιότερα ο Άγγελος Παπακώστας¹⁵ είχε παραθέσει έξι αναφορές του Ανωνύμου συγγραφέα στην ιατρική,

[...] αλλά περισσότερο απ' όλα μια προσεκτική μελέτη του κειμένου μας πείθει ότι ο συγγραφέας θα ήταν γιατρός, καθώς φαίνονται από τις συχνές παρεκβάσεις που κάνει αναφερόμενος στην ιατρική μόλις παρουσιασθεί ευκαιρία. Π.χ. 1ον) Μην ομοιάζεις εκείνους τους αιμαθείς ιατρούς, οπού εις κάθε αρρωστίαν διορίζουν το ίδιον ιατρικόν, 2ον) όταν κανένας αρρωστος γιατρευθεί, ο καλόγηρος το κράζει θαύμα του Αγίου του, 3ον) άχρηστον είναι εις τον αρρωστον, αν ο ιατρός αφίνοντας κατά μέρος το πάθος του, του ομιλήση περί άλλων παθών, 4ον) η ιατρική διδάσκει πώς να θεραπεύσουν το σώμα, 5ον) στα χωριά της Ελλάδος δεν βρίσκεται ιατρός, 6ον) [το Οθωμανικόν κράτος το χαρακτηρίζει ως ετοιμοθάνατον] και γμπορεί να παρομοιασθή εις έν σώμα ανθρώπινον κατακρατημένον από την αποπληξίαν κα μη έχον ελευθέρα ει μη την κεφαλήν, η οποία μη λαμβάνουσα την αναγκαίαν δύναμιν από την κυκλοφορίαν του αίματος κατ' ολίγον ολίγον αδυνατίζει και τέλος πάντων θνήσκει.

Κατά τη μελέτη ωστόσο του κειμένου της *Ελληνικής Νομαρχίας* εντοπίσαμε δεκατρία χωρία με φράσεις, έννοιες και γεγονότα ιατρικού περιεχομένου. Σε μία μάλιστα περίπτωση εξ αυτών μνημονεύεται η κυκλοφορία του αίματος και η δύναμή της στην αναζωογόνηση του οργανισμού. Η σχετική παρακάτω εκτενής παράθεση των δεκατριών αποσπασμάτων με ιατρικό περιεχόμενο ισχυροποιούν την άποψη ότι ο συγγραφέας του βιβλίου θα πρέπει να ήταν ιατρός ή να είχε σπουδάσει ιατρική ή να είχε πολλές γνώσεις και εμπειρίες περί την ιατρική. Οι παρεκβάσεις και τα παραδείγματα ιατρικού περιεχομένου, που αναφέρει ο Ανώνυμος συγγραφέας δηλοποιούν την ιδιαίτερη επιστημονική του ιδιότητα. Ως εκ τούτου ο συγγραφέας

¹⁵ Άγγελος Ν. Παπακώστας, «Ελληνική Νομαρχία. (Γνωστές και άγνωστες μαρτυρίες για τον ανώνυμο συγγραφέα της)», *Νέα Εστία*, τόμ. 45 (1949), σ. 409-412, 503-508.

της *Ελληνικής Νομαρχίας* θα πρέπει να αναζητηθεί στους ιατρούς εκείνης της εποχής ή σε εκείνους τους λογίους που είχαν σπουδάσει ιατρική ή σε λογίους με ιατρικές γνώσεις. Με τα συμπεράσματα της μελέτης αυτής περιορίζεται το πεδίο έρευνας για την ταυτότητα του ανωνύμου συγγραφέα και θα πρέπει να αποκλεισθούν ως συγγραφείς της οι έμποροι και γενικότερα οι λόγιοι γενικής μορφώσεως, που έχουν μέχρι σήμερα υποστηριχθεί σε διάφορες ανακοινώσεις.

Παρατίθενται στη συνέχεια τα δεκατρία κείμενα με ιατρικό περιεχόμενο από την *Ελληνική Νομαρχία*:

1) Ο Ανώνυμος συγγραφέας παρομοιάζει στη σελίδα 64 την ελευθερία με την όραση στους οφθαλμούς, θέλοντας να κάνει παραστατικά τη διαφορά του ελεύθερου ανθρώπου από τον δούλο: «*Η Ελευθερία λοιπόν, ώ Έλληνες, εις ημάς είναι ως η όρασις εις τους οφθαλμούς*».

2) Επίσης στην ίδια σελίδα 64 παρομοιάζει τον σκλάβο με έναν άρρωστο ο οποίος αποστρέφεται το νόστιμο φαγητό, ενώ όταν είχε την «*υγεία*» του ήταν αρεστό. Τονίζει ότι ο σκλάβος δεν έχει γνωρίσει την «*ηδύτητα*» της ελευθερίας και «*ασθενεί κατά την ψυχή*», γι' αυτό του χρειάζεται ως αντίδοτο η ελευθερία:

Αυτός [ο σκλάβος] μπορεί να παρομοιασθή εις ένα άρρωστον ο οποίος αποστρέφεται κάθε νόστιμον φαγητόν ωσάν να μην ήτον πλέον συνθεμένος από τα ίδια πράγματα οπού πρότερον του ήρεσκον. Αναγκαία λοιπόν του είναι η υγεία. Η Ελευθερία είναι περισσότερο αναγκαία εις τον δούλον οπού ασθενεί κατά την ψυχήν [...].

3) Στη σ. 87 παρομοιάζει τους σκλαβωμένους Έλληνες με τους εκ γενετής τυφλούς, οι οποίοι επειδή δεν έχουν γνωρίσει τα χρώματα δεν μπορούν να τα κατανοήσουν. Παρόμοια και οι σκλαβωμένοι επειδή δεν γνώρισαν την ελευθερία δεν μπορούν να κατανοήσουν την έννοια της πατρίδας τους:

Τα ονόματα, αγαπητοί μου, λαμβάνουν την σημασίαν από την ιδιότητα των πραγμάτων εις τα οποία αναφέρονται. Όθεν, αν τινάς δεν γνωρίζη το πράγμα, εις ουδέν του χρησιμεύει η ονομασία του. Και καθώς ο εκ γενετής αόμματος προφέροντας τα ονόματα όλων των χρωμάτων ουδέν

εννοεί, επειδή δεν είδε ποτέ χρώματα, ούτως και οι νυν Έλληνες με το Πατρίς άλλο δεν εννοούσι ειμή την γην εις την οποία» εγεννήθησαν, επειδή τους λείπει η ελευθερία.

4) Ο Ανώνυμος συγγραφέας στη σ. 89 αναφέρει ότι στην καρδιά του ανθρώπου είναι εμφυτευμένη η ελπίδα για να μπορεί να αντιστέκεται στη δουλεία και να παρηγορείται στις δυστυχίες. Αν όμως υπερβαίνουν τις δυνάμεις του τότε φθάνει στην αυτοκαταστροφή. Και ως παράδειγμα για να γίνουν κατανοητά αυτά φέρνει την ασθένεια που όταν είναι «ανίατος, πολυχρόνιος και ανυπόφορος» ο άνθρωπος μην αντέχοντας τα βάσανα της αρρώστιας του φθάνει στην αυτοκτονία:

Όταν όμως η δυστυχία υπερβαίνει τας δυνάμεις του πάσχοντος, τότε η ελπίς παύει και ο πάσχων θανατούται. Μία ασθένεια παρ. χάριν ανίατος και πολυχρόνιος, και ανυπόφορος, αποκαταστεί αυτόκτονα τον άρρωστον, καθώς φονεύει ένα γεννήτορα μία βεβαία και μεγάλη ένδεια, η οποία υστερεί την ζωστροφίαν των τέκνων του και της συζύγου του. Τα πάθη προς τούτους της ψυχής, με τα οποία είναι πεπρωκισμένοι ο άνθρωπος [...].

5) Σε υποσημείωση στη σ. 149 ο Ανώνυμος συγγραφέας αναφέρει ορισμένα προσωπικά στοιχεία του, τα οποία θα πρέπει να ληφθούν υπ' όψιν στην αναζήτηση της ταυτότητάς του. Αναφέρει ότι ο ίδιος ευεργετήθηκε, πιθανότατα με χορηγία, για να σπουδάσει, στοιχείο το οποίο θα πρέπει να αξιοποιηθεί. Και τονίζει ότι είναι ευγνώμων προς εκείνους που τον βοήθησαν, όπως ο κάθε άνθρωπος είναι ευγνώμων στον ιατρό του όταν τον θεραπεύει:

Εγώ είμαι υπόχρεως εις τους ευεργέτας της Ελλάδος όχι ολίγον. Είμαι ευγνώμων εις τας χάριτάς των μαζί με όλους τους Έλληνας. Πόσον όμως ήθελεν ήτο καλύτερον να μην ήθελον έχει χρείαν από τας ευεργεσίας των! Όποιος ιατρεύεται από μίαν ασθένειαν είναι ευγνώμων προς τον ιατρόν του, πλην όλοι παρακαλούσι να μη λάβωσι χρείαν από τον ιατρόν.

6) Ο συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας* στη σ. 162 παραλληλίζει τον νομοθέτη με τον ιατρό. Και όπως ο ιατρός μετά την εξέτασή του αρρώστου ανάλογα με την ιδιοσυγκρασία του δίνει τα

φάρμακα έτσι και ο νομοθέτης νομοθετεί ανάλογα με τα ήθη, τα έθιμα και το κλίμα:

Διότι ο καλός νομοδότης¹⁶ φέρεται προς τον λαόν ως άριστος τις ιατρός προς τον άρρωστον. Και καθώς ετούτος πριν δώσει το ιατρικόν¹⁷ εξετάζει πρώτον την κράσιν του ασθενούντος –ισάν οπού πολλάκις το ίδιον ιατρικόν οπού ιατρεύει ένα ημπορεί να βλάψη άλλον– ούτως και ο νομοδότης, αφού εξετάση τα ήθη και τα έθη ενός γένους και το κλίμα της κατοικίας του, τότε δίδει αναλόγως νόμους.

7) Για την κατανόηση από τον αναγνώστη της καλής λειτουργίας των διοικήσεων και της διακυβερνήσεως, ο Ανώνυμος συγγραφέας στην υποσημείωση της σ. 163 τονίζει ότι όπως ο «ποδαλγός» ασθενής –με την «ποδαλγία»¹⁸ του, δηλ. την ουρική αρθρίτιδα– όταν θεραπευθεί δεν έχει ανάγκη της βακτηρίας του για να σταθεί, παρόμοια οι σωστές διοικήσεις δεν έχουν ανάγκη από χρήματα. Συγκεκριμένα τονίζει ότι

Τα χρήματα τέλος πάντων ημπορούν να παρομοιασθούν εις μίαν ράβδον, αι δε νυν δυναστεία εις τόσους ποδαλγούς. Και καθώς ετούτοι βαδίζουσιν σπασούν με την βοήθειαν των βακτηριών, ούτως και τα νυν βασίλεια, ως διοικήσεις ατελείς και κακώς κυβερνημένοι, μόλις βαστώνται δια μέσου των χρημάτων. Αλλ' αν ίσως ο ποδαλγός ιατρευθή δεν έχει πλέον χρείαν από ράβδον δια να ακουμπήση. Ούτως και αι διοικήσεις όταν διορθωθούν δεν θέλουν έχει πλέον χρείαν από χρήματα.

8) Ο Ανώνυμος συγγραφέας στη σ. 176 απευθυνόμενος στους ιεροκήρυκες φέρνει πάλι παράδειγμα από την ιατρική. Όταν έχει κάποιος τον πατέρα του άρρωστο οι φίλοι του τον συμβουλεύουν να

¹⁶ Ο όρος «νομοδότης» (=νομοθέτης) χρησιμοποιείται από την *Εφημερίδα των αδελφών Πούλιου*, Βιέννη 1797. Βλ. Αναστατική επανέκδοση υπό Λ. Βρανούση, *Εφημερίς 1797*, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Ερεύνης Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1995, σ. 871.

¹⁷ «Ιατρικόν» είναι το φάρμακο.

¹⁸ Ποδαλγία αποκαλούνταν η ουρική αρθρίτιδα που μνημονεύεται σε αρχαία ιατρικά κείμενα, σε ιατρικά χειρόγραφα και γιατροσόφια. Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Ένα βιβλίο που λανθάνει: Χρήστου Σουγδουρή, Βιβλίον ιατρικόν της ποδαλγίας, Νίζνα 1781», περ. *Ο Ερασιστής*, τόμ. 24 (2003), σ. 196-199, και ανεξάρτητα Αθήνα 2010.

φωνάξει ιατρό για να τον θεραπεύσει. Τα ίδια θα πρέπει να κάνουν και οι ιεροκήρυκες δια την «ασθενή» πατρίδα:

Τι άλλο λέγουσιν οι φίλοι ενός υιού οπού έχει τον πατέρα του αρρώστον, ειμή ότι να ελπίζη, να κράξη ιατρούς και να προσπαθήση να τον ιατρεύση; Διατί και εσείς δεν λέγετε τα ίδια προς τους Έλληνας δια την ασθενή πατρίδα των αλλά συμβουλευέτε όλον το εναντίον απ' ότι το Ευαγγέλιον παραγγέλλει;

9) Στην τακτική των πνευματικών της Εκκλησίας που δύο μόνο συμβουλές δίνουν στους σκλαβωμένους χριστιανούς, νηστεία και ελεημοσύνη, και αποφεύγουν τόσες άλλες συμβουλές, ο Ανώνυμος συγγραφέας στη σ. 177 τονίζει, πως αυτοί οι πνευματικοί μοιάζουν με τους ιατρούς που γράφουν για κάθε αρρώστια το ίδιο φάρμακο, το ίδιο «ιατρικό»:

Μην λέγης πάντοτε και όλων τα ίδια, πάντοτε νηστείαν και ελεημοσύνη! Μην ομοιάζης εκείνους τους αμαθείς ιατρούς οπού εις κάθε αρρώστιαν διορίζουν το ίδιον ιατρικόν. Ενθυμήσου μίαν φοράν δια πάντα ότι ο Χριστός σου παραγγέλλει να ιατρεύσης τας ψυχάς του λαού, αλλά δεν σου διορίζει τα ίδια μέσα δια όλους.

10) Ο Ανώνυμος συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας* είναι θαυμαστής του Αδαμαντίου Κοραή, τον οποίο ονομάζει στη σ. 182 «νέο Ιπποκράτη»:

Ακροαθήτε τας συμβουλάς του νέου Ιπποκράτους, του εναρέτου φιλοσόφου Έλληνος, του εν Παρισίοις λέγω κυρίου Κοραή.

11) Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά του Ανώνυμου συγγραφέα στη σ. 205 στην κυκλοφορία του αίματος, που αποτελεί εξειδικευμένη ιατρική γνώση. Παρομοιάζει το τέλος του οθωμανικού κράτους με το ανθρώπινο σώμα, το οποίο μετά την αποπληξία επειδή η κεφαλή δεν λαμβάνει «την αναγκαίαν δύναμιν από την κυκλοφορίαν του αίματος» φθίνει, αδυνατίζει και τελικά καταλήγει. Η αναφορά στην κυκλοφορία του αίματος και στη φθίνουσα κατάσταση του σώματος δείχνει μια ιδιαίτερη σχέση του συγγραφέα με την ιατρική γνώση,

Το οθωμανικόν κράτος την σήμερον ευρίσκεται εις τα ολοίδια του

θανάτου και ημπορεί να παρομοιασθή εις έν σώμα ανθρώπινον κατακρατημένον από αποπληξίαν και μη έχον ελευθέραν ειμή την κεφαλήν η οποία, μην λαμβάνουσα την αναγκαίαν δύναμιν από την κυκλοφορίαν του αίματος,¹⁹ κατ' ολίγον αδυνατίζει και, τέλος πάντων θνήσκει.

12) Για να παρακινήσει τους σκλαβωμένους στον αγώνα και την ανάγκη της θυσίας, στη σ. 219 τονίζει ότι κάθε άνθρωπος για να σώσει το χέρι του από το μολυσμένο δάκτυλο θα χρειαστεί και να το κόψει. Κατά παρόμοιο τρόπο θα πρέπει να μη λυπηθούν το αίμα τους στον αγώνα της επανάστασης τους για να αποκτήσουν την ελευθερία τους, τη σωτηρία τους:

Ιδού αδελφοί, καιρός σωτηρίας. Μην σας λυπήση ολίγον αίμα δια την ελευθερίαν σας και ευτυχίαν σας. Ποίος δεν κόπτει τον δάκτυλον δια να ιατρεύση την χείρα του;

13) Και ο ανώνυμος συγγραφέας κλείνει το κείμενό του λέγοντας στις σ. 222-223 ότι επειδή γνωρίζει «την αληθή ασθένειαν της Ελλάδος», για αυτήν έγραψε και μίλησε στους συμπατριώτες του, ώστε να βοηθηθούν και να ξυπνήσουν από το λήθαργο και να επαναστατήσουν. Και για να γίνει κατανοητό αυτό ανέφερε ως παράδειγμα το πόσο ανώφελο είναι για τον ασθενή όταν ο ιατρός ομιλεί περί άλλων και όχι για την αρρώστια του:

Άχρηστον ήθελεν είναι εις ένα άρρωστον αν ο ιατρός, αφίνοντας κατά μέρος το πάθος του, ήθελε του ομιλήσει περί άλλων παθών. Δια τούτο καγώ, γνωρίζοντας την αληθή ασθένειαν της Ελλάδος, περί αυτής μόνον απεφάσισα και ωμίλησα των αδελφών μου Ελλήνων.

*
* *

¹⁹ Σημειώνουμε ότι λίγα χρόνια πιο πριν ο Άνθιμος Γαζής στο βιβλίο που μετέφρασε και εξέδωσε με τίτλο *Γραμματική των φιλοσοφικών επιστημών*, Βιέννη 1799, σ. 637-639, σε υποσημείωση παρουσιάζει το βιβλίο του διακεκριμένου Γερμανού καθηγητού της Ιατρικής C. W. Hufeland (1762-1836) και αναφέρει ότι η εξάντληση της κυκλοφορίας του αίματος έχει ως αποτέλεσμα τον θάνατο. Το κείμενο αυτό παρατίθεται στη μελέτη Δημ. Καραμπερόπουλου, *Γνώσεις ανατομίας και φυσιολογίας του Θεσσαλού Διδασκάλου του Γένους Ανθίμου Γαζή*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτη Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1993, σ. 98-100.

Β. Το δεύτερο ενδοκειμενικό χαρακτηριστικό για τον Ανώνυμο συγγραφέα της *Ελληνικής Νομαρχίας* είναι η καταγωγή του

Κατά τη μελέτη του κειμένου της *Ελληνικής Νομαρχίας*, διαπιστώνεται εκ πολλών ενδοκειμενικών στοιχείων ότι ο Ανώνυμος συγγραφέας ήταν Ηπειρώτης ή είχε ζήσει στην Ήπειρο.²⁰ Παρατίθενται τα τμήματα στα οποία γίνεται αναφορά στην Ήπειρο και τους Ηπειρώτες, που δείχνει ότι γνωρίζει τον τόπο και την γενικότερη κατάσταση με τον τύραννο Αλή Πασά και τους Σουλιώτες.

1) Στις σ. 78-79 ο Ανώνυμος συγγραφέας αναφέρει την πληροφορία ότι ήταν αυτόπτης μάρτυρας των αγώνων των Σουλιωτών εναντίον του Αλή πασά των Ιωαννίνων και μνημονεύει την χρονολογία 1787 ως αρχή του πολέμου τους. Από τότε και για δεκαπέντε χρόνια «έως την σήμερον», όπως σημειώνει, οι Σουλιώτες είχαν πόλεμο με τον Αλή πασά, δηλαδή μέχρι το 1802, (1787+15=1802). Εξ αυτού συμπεραίνουμε ότι το 1802 θα γράφτηκε το τμήμα αυτό του βιβλίου. Αυτός φαίνεται να είναι ο λόγος που ο συγγραφέας δεν κάνει μνεία της καταστροφής του Σουλίου από τον Αλή πασά, που συνέβη το 1803:

Η διαυθέντευσις [=η αντίστασις] των Σουλιωτών κατά του της Ηπείρου τυράννου, αρκετώς θέλει τους αποδείξει ότι η Ελλάς γεννά ακόμη Λεωνίδας και Θεμιστοκλείς. Ω πόσον θέλουν μείνει έκθαμβοι όταν αναγνώσουν τα θαυμαστά κατορθώματα του μεγάλου Φώτου, εκείνου λέγω του ήρωος του Σουλίου και όλων των Σουλιωτών των οποίων η ανδρεία, η μεγαλοφυγία και ο ζήλος περί της ελευθερίας της Πατρίδος των αθανάτισαν το όνομά των και έφερον εις απελπισμόν χιλίας φορές τον εχθρόν τους τύραννον, τον αχρειέστατον λέγω Αλή.

Η Ελλάς, ουχι! ουχι! δεν είναι πάντως υστερημένη από μεγάλους ανθρώπους. Η διαυθέντευσις των δια δεκαπέντε χρόνους περιέχει τσαούτας και τοιαύτας ηρωϊκάς πράξεις, ώστε παράδοξον ήθελε φανή και εις ημάς τους ίδιους αν δεν είμεθα μάρτυρες αυτόπται των κατορθωμάτων των.

²⁰ Βλ. Βασίλειος Κύρκος, «Ο χώρος και τα όρια ανθρωπογεωγραφίας στην "Ελληνική Νομαρχία" Ανώνυμου του Έλληνα», τόμος *Πρακτικών του Συνεδρίου Ιστορίας Ήπειρος: Κοινωνία-Οικονομία 15ος-20ός αι.*, (Γράνικα 4-7 Σεπτεμβρίου 1985), Γράνικα 1986, σ. 73-83.

Αυτοί ήταν μόνον χίλιοι και δια τόσους χρόνους καθημερινώς σχεδόν συνεκρότουσιν πολέμους μετά του τυράννου εχθρού των, ο οποίος δια πολλάς φορές εκινήθη εναντίον των με έως δεκαπέντε χιλιάδας στρατεύματα και πάντοτε ενικήθη. Έπρεπε βέβαια να έζη ο Θουκυδίδης ή ο Ξενοφών δια να γράψη την ιστορίαν αυτών των πολέμων και τας κακίας αυτού του αιμοβόρου τέρατος. Οπού έως από του 1787 μέχρι της σήμερον δεν έπαυσεν από του να τυραννή τους ταλαιπώρους Ηπειρώτας και Θετταλούς σκληρώς και ασπλάχνως.

2) Και παρακάτω στη σ. 81 μνημονεύει πάλι ο Ανώνυμος συγγραφέας τους δεκαπέντε χρόνους αντίστασης των Σουλιωτών:

Οι Σουλιώτες [...] αυτοί λέγω οι ήρωες, η τιμή της υποδουλωμένης Ελλάδος και βεβαία αρχή τε και πρόξενος της πλησίον ελευθερωσεώς της, παρακινούμενοι από τον θείον έρωτα της Ελευθερίας και Πατρίδος των, εταπεινώσαν την αυθάδειαν του τυράννου, πολεμούντες τον αδιακόπως, και νικούντες τον και ούτως εδιαυθένταυσαν δια δεκαπέντε χρόνους την πατρίδα των, με ανήκουστον θάρρος και μεγαλοφυχίαν.

3) Μνημονεύει στη σ. 80 τους Ηπειρώτες, οι οποίοι απέκτησαν τον τύραννο Αλή πασά:

Τότε οι Ηπειρώται άνοιξαν τους οφθαλμούς των αλλά φευ! Δεν είδον άλλο, ειμή τον φοβερόν θρόνον του τυράννου επάνω εις τας κεφαλάς των.

4) Στην τυραννία του Αλή πασά αντιστάθηκε, όπως τονίζει ο Ανώνυμος συγγραφέας στις σ. 80 και 81, από όλα τα χωριά μόνο το Σούλι, του οποίου οι κάτοικοι αγαπώντας την ελευθερία πολέμησαν εναντίον των επιθέσεων των στρατευμάτων του τυράννου:²¹

²¹ Ενδιαφέρουσα εν προκειμένω είναι η επιστολή του Αδαμαντίου Κοραή, την οποία έστειλε στους Σουλιώτες 22 Απριλίου 1803, ως απάντηση στην επιστολή τους, 1 Ιουνίου 1802, τονίζοντας μεταξύ των άλλων πως «δεν φοβούμαι μη νικηθήτε από τα όπλα των εχθρών σας. Ο φόβος μου είναι μη σας απατήση η πανουργία των. Σεις είσθε απλής και καλής ψυχής, ο δε αντιδικός σας υπερβαίνει και αυτόν τον διάβολον εις την πονηρίαν». Αδαμάντιος Κοραής, *Αλληλογραφία*, τόμ. δεύτερος 1799-1809, Όμιλος Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1966, αρ. επιστ. 274, σ. 77-80.

Ἐν μικρὸν χωρίον, το προειρημένον λέγω θαυμαστόν Σούλι, ἔφερον εἰς φῶς τὴν ἀλήθειαν ὅπου οἱ ὑπὸ τῆς δουλείας ἀγνοοῦσι ἦτοι τὴν μεγαλειότητα τῶν κατορθωμάτων τῆς Ἐλευθερίας... Τὸ Σούλι ὅμως, μόνον τὸ Σούλι, δὲν υποτάσσεται ἀλλ' ἀφηγεῖ τὸν τύραννον. Ὅσον ἀγαπᾷ τὴν ἐλευθερίαν του, τὸν πολεμεῖ, τὸν νικά, καὶ τὸν καταπατεῖ με τοὺς πόδας του.

5) Ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τὴν υποσημείωση στὴ σ. 132 ὁ Ἀνώνυμος συγγραφέας εἶχε ἰδίαν ἀντίληψη τῶν βασιανιστηρίων στὰ ὁποῖα υπέβαλε ὁ Ἀλῆ πασάς στους σκλαβωμένους, μνημονεύοντας τοὺς πλατάνους τῶν Ἰωαννίνων, ὅπου τοὺς κρεμοῦσαν. Συμπληρώνει τὶς ἐμπειρίες του με τὶς θηριωδίες τοῦ τυράννου σὲ δύο Σουλιώτες, οἱ ὁποῖοι ἦταν ὡς ἐνέχυρο, τὸν ἕναν ἐγδάραν ζωντανό καὶ τὸν ἄλλο τὸν σούβλισαν καὶ τὸν ἐψῆσαν ζωντανό:

Μύροι εἶναι οἱ τρόποι με τοὺς ὁποῖους οἱ σκληροτράχηλοι οθωμανοὶ δίδωσι τὸν θάνατον εἰς τοὺς ἀθῶους Ἕλληνας, ὁ συχνότερος ὅμως εἶναι τὸ κρέμασμα. Οἱ πλατάνες τῶν Ἰωαννίνων εἶναι ἀδιακόπως πεφορτωμένοι ἀπὸ σῶματα νεκρά. Ὁ σκληρόκαρδος τύραννος Ἀλῆς πολλοὺς ἀπεκεφάλισε με τὸ πριόνι, ἄλλους ἐπνίξεν εἰς τὴν λίμνην, ἄλλους ἐφόνευσε θέτοντας ἐπάνω εἰς τὸ στήθος τῶν ἀνυπόφορα βάρη, ἄλλους ἐθάψεν ζωντανούς, πολλῶν ἐσύντριψεν τὰς χεῖρας, τοὺς πόδας καὶ ἔπειτα τὴν κεφαλὴν, πλήθος ἐπαλούκωσε καὶ ἀπὸ δύο Σουλιώτας ὅπου ἐφύλαττεν ὡς ἐνέχυρον, τὸν μὲν ἕνα ἐπρόσταξε καὶ τὸν ἐγδάραν ζωντανόν, τὸν δ' ἕτερον ἐσούβλισαν καὶ ἔπειτα ἐψῆσαν ζωντανόν.

6) Στὴν υποσημείωση τῆς σ. 134 ὁ Ἀνώνυμος συγγραφέας τῆς *Ἐλληνικῆς Νομαρχίας* ἀναφέρει τὶς διαφορὰς μεθοδεύσεις τοῦ τυράννου τῶν Ἰωαννίνων γιὰ νὰ ἀρπάζει τὶς περιουσίες τῶν κατοίκων:

Ὁ τῶν Ἰωαννίνων τύραννος δια νὰ υπερέβῃ τοῦ ὁμοίου του εἰς τὴν κακίαν, ἀγόρασεν στατικῶς καὶ χωρὶς ποτέ νὰ πληρώσῃ ὅλα τὰ πέριξ ὑπάρχοντα τῶν κατοίκων καὶ οὕτως συνάξει αὐτὸς μόνον τοὺς καρποὺς ὅλης τῆς ἐπικρατείας, ἀφήνοντας τῶν γεωργῶν μόλις ὅσον χρειάζεται δια νὰ ζήσουν. Ἀνάμεσα δὲ εἰς τοὺς διαφόρους τρόπους ὅπου ἐπιχειρῆται δια νὰ ἐκδύῃ τοὺς υπηκόους του, ὁ συχνότερος εἶναι ὁ ἀκόλουθος. Ἐκλέγει κανένα ἀπὸ τοὺς δούλους του καὶ τὸν κάμνει διοικητὴν εἰς ἕνα ἢ εἰς περισσότερα χωρὶς, πλην αὐτῆν τὴν διοίκησιν του τὴν πωλεῖ ὅσον θέλει. Ὅθεν ἐκεῖνος, δια νὰ ἐβγάλλῃ τὰ ὅσα ἐπλήρωσε καὶ νὰ κερδίσῃ,

αρπάζει πλέον και εκδύει φανερά όλους. Αλλ' αφού πλουτήσει ευθύς ο τύραννος τον κράζει, τον βάζει εις την φυλακήν και του τα παίρνει και έπειτα ή τον φονεύει ή τον ξαναβάνει εις την ιδίαν επιχείρησιν δια το ίδιον πρώτον τέλος.

7) Ομοίως στη σ. 139 διαπιστώνεται ότι ο συγγραφέας ήταν γνώστης των καταστάσεων στα Ιωάννινα και την Ήπειρο, που οι κάτοικοι αγγαρεύονταν και πρόσφεραν διάφορα «δοσίματα». Συγκεκριμένα επισημαίνει ότι

Δεν είναι χωρίον, ώ αγαπητοί, και μάλιστα εις την επικράτειαν του τυράννου των Ιωαννίνων, οπού καθεκάστην να μην πέμπη το εν τρίτον των κατοίκων του δια να δουλεύη εις τα ανωφελή και πολυέξοδα κτήρια του τυράννου, χωρίς άλλην ανταμοιβήν ειμή ραβδίσματα και πολλάκις θάνατον. Εκτός των ειρημένων αγγαρευμάτων και αδιακόπων δοσιμάτων οπού υποφέρουσι, προς τούτοις απ' όσα ξύλα, τυρί, βούτυρον, λάδι και κάθε άλλον είδος έχουσι 9/10 τα πηγαίνουσι του τυράννου και των υπ' αυτού τυραννούντων.

8) Ο Ανώνυμος συγγραφέας στη σ.141 γράφει για τις δυστυχίες των «Ιωαννιτών και των Θετταλών», ενώ παράλληλα εκφράζει τον θυμό του για τους «μωροάρχοντες», που και αυτοί καταδυναστεύουν τον λαό:

Ούτε πλέον ημπορώ να επαριθμήσω τας δυστυχίας των Ιωαννιτών και όλων των Θετταλών χωρίς από τον θυμόν μου να ειπώ βέβαια ολιγώτερα απ' ότι ανήκουσι εκείνων των μωροαρχόντων [...].

9) Επίσης ήταν ενήμερος, όπως γράφει στη σ. 142, για το πώς διαβιούν οι «τεχνίται» Γιαννιότες εξ αιτίας του τυράννου τους Αλή πασά,

Ιδού, ώ Έλληνες, οι τεχνίται πώς ζώσι. Και μην νομίσετε ότι εννώ δια μόνον τους Ιωαννίτας. Αυτοί δεν είναι δυστυχέστεροι, ειμή μόνον ότι ο τύραννός των είναι κακοηθέστερος.

10) Και στη σ. 143 περιγράφει την άθλια κατάσταση των «πραγματευτών», των εμπόρων των Ιωαννίνων, που προσφέρουν διάφορα προϊόντα στον τύραννο,

Ας έλθωμεν τώρα εις την κλάσιν των πραγματευτών [...]. Αυτοί καθ' εκάστην δίδουσι τω τυράννω τόσας ποσότητας από κάθε είδος πραγ-

ματείας οπού έχουν, αυτοί πληρώνωσι βαρότατα δοσίματα, αυτοί υποφέρουσι με μεγαλυτέρας ζημίας εις τα οσπίτιά των πάντοτε τους βρομερούς Αλβανίτας.

11) Για τους κατοίκους των Ιωαννίνων γράφει σε υποσημείωση της σ. 143, ότι συχνά υποβάλλονται σε αγγαρείες για τον τύραννο,

Εις τα Ιωάννικα έφερον τα ξύλα, τας πέτρας και την λάσπην όλαι οι κάτοικοι χωρίς εξαίρεσιν.

12) Ομοίως σε υποσημείωση της σ.145 ο συγγραφέας αναφέρει μια φιλανθρωπική τακτική, ιδιαίτερα των κατοίκων των Ιωαννίνων, για τους φυλακισμένους:

Εις όλας τας πολιτείας της Ελλάδος και εξόχως εις τα Ιωάννικα, κάθε ημέραν όλαι οι συμπολίται στέλνουσιν εις τους φυλακωμένους και φαγητά και ενδύματα και κάθε άλλον αναγκαίον.

13) Μνημονεύει σε υποσημείωση της σ. 151 δύο ενάρετους κληρικούς των Ιωαννίνων, τον Ανδρέα Ιδρωμένο και τον Κοσμά Μπαλάνο.²² Ο Πάργιος ιερέας Ανδρέας Ιδρωμένος (1764-1843) στις αρχές του 1804 μετέβη στην Κέρκυρα και ως εκ τούτου το τμήμα αυτό του κειμένου της *Ελληνικής Νομαρχίας* θα γράφτηκε μετά την άφιξή του εκεί και πριν από την φυγή του Μητροπολίτη Άρτης Ιγνατίου το Φθινόπωρο του 1805:

Δεν είναι ολίγοι βέβαια οι όντως άξιοι ευλαβείας και τιμής ιερείς, ως επί παρ. ο σεβασμιώτατος και ενάρετος ανήρ ο σοφώτατος λέγω οικονόμος των Ιωαννίνων κυρ Κοσμάς Μπαλάνου, ο οσιώτατος και ελλογιμώτατος διδάσκαλος εις Κέρκυραν κυρ Ανδρέας Ιερέυς και άλλοι πολλοί.

14) Γνωρίζει ο Ανώνυμος συγγραφέας τα σχετικά με την ανήθικη

²² Ενδεικτικά για τον Κοσμά Μπαλάνο, βλ. Παναγιώτου Αραβαντινού, *Βιογραφική Συλλογή λογίων της Τουρκοκρατίας*, εισαγ.-επιμ. Κ. Θ. Δημαράς, Εκδόσεις Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννικα 1960, σ. 130-132. Στον *Ερμή το Λόγιον*, φωτομηχανική επανέκδοση από το Ελληνικό Λογοτεχνικό Ιστορικό Αρχείο, τόμ. Α', 1811, σ. 389, όπου στην «[Ελληνική] Γραμματεία Νεωτεριχή» σημειώνεται «Κοσμάς Μπαλάνου εξ Ιωαννίνων, εξέδωκεν Έκθεσιν Αριθμητική, Αλγέβρας και Χρονολογίας, εν Βεννη 1798 εις 8ο». Βλ. Γ. Λαδά-Α. Χατζηδόμου, *Ελληνική Βιβλιογραφία των ετών 1796-1799*, Αθήνα 1973, αρ. 111, σ. 149-153.

συμπεριφορά του αρχιερέα Ιωαννίνων,²⁸ όπως γράφει σε υποσημείωση στη σ. 152:

Ο νυν αρχιερέας των Ιωαννίνων είναι μοιχός και αρσενικοκίτης, χωρίς την παραμικράν συστολήν.

15) Σε υποσημείωση επίσης της σ. 166 κάνει λόγο πάλι για τα Ιωάννινα σχετικά με την ευκολία εκδόσεως αφορισμών από τον Αρχιερέα:

Οι αφορισμοί εις την Ελλάδα –και εξόχως εις Ιωάννινα και Πάτραν– ήδελαν νομοσθή ευχαί της λειτουργίας από κανένα αλλογενή [...].

16) Ο Ανώνυμος συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας* σε υποσημειώσεις στη σ. 168, μνημονεύει τις ενέργειες του Μητροπολίτη Ιωαννίνων εναντίον του Κοσμά Μπαλάνου, τον οποίο αποκαλεί «ενάρετον και φιλόσοφον», καθώς επίσης κάνει αναφορά στη γαστριμαργία του Μητροπολίτη,

Ο νυν Ιωαννίνων έλαβε την αυθάδειαν να αφορίση τον ενάρετον και φιλόσοφον κυρ Κοσμά [Μπαλάνο], δια να μην ημπόρεσε να τον καταπέιση εις τας κακάς του θελήσεις.

²⁸ Ο Μητροπολίτης Ιωαννίνων είναι ο εκ Νάξου Ιερόθεος πρόην Ευρίπου, εξαδελφος του Νικοδήμιου Αγιορείτου, του οποίου εξέδωσε με δαπάνη του τα βιβλία 1) «Εγχειρίδιον συμβουλευτικόν περί φυλακής των πέντε αισθήσεων», Βιέννη 1801 με την επιμέλεια του Ανθήμου Γαζή. Μάλιστα καταχωρήθηκε και εικόνα του Ιεροθέου καθώς και ένα αφιρωτικό επίγραμμα. 2) «Χρηστοθήθεια των χριστιανών», Βενετία 1803. 3) «Διδασκαλία σύντομος προς τον πνευματικόν», Βενετία 1804. 4) «Ερμηνεία εις τας επτά καθολικάς Επιστολάς», Βενετία 1806, και όπου αναγράφεται «Νυν πρώτον τύποις εξεδόθη δια φιλοστίμου δαπάνης του Πανερωτάτου, Ελληνομιωτάτου τε και Θεσπροβλήτου Μητροπολίτου, Αγίου, πρόην μεν Ευρίπου, νυν δε Ιωαννίνων Κυρίου Κυρίου Ιεροθέου». Βλ. Φίλιππος Ηλιού, *Ελληνική βιβλιογραφία...*, ό.π., αρ. 1801.13, αρ. 1803.19, αρ. 1804.13 και αρ. 1806.25 αντίστοιχα. Προσθέτουμε ακόμη ότι ο Μητροπολίτης Ιερόθεος ήταν εκείνος που έγραψε στους Παρηγανούς, που βοηθούσαν τους Σουλιάτες, εναντίον του Ρήγγα Βελεστινλή και του Χριστόφορου Περραιβού: «Ακούεται να ακολουθήται, ως μανθάνω, τας συμβουλάς του Περραιβού, ο οποίος σας απατά. Δεν ηξεύρετε ότι αυτός με κάποιον Ρήγγα Θεσσαλό, και άλλους μερικούς παρομοίους λογιωτάτους συνεννοούμενα με τους Φραντζέζους, εσκέπειαν να κάμνουν επανάστασιν κατά του κραταιστάτου σουλτάνου, αλλ' ο μεγαλοδύναμος Θεός τους επαίδευσε κατά τας πράξεις των με τον θάνατον σπού τους έπρεπε, μόνον ο Περραιβός εσώθη δια τας ιδικάς σας αμαρτίας». Χριστ. Περραιβού, *Ιστορία Σουλίου και Πάργης*, Βενετία 1815, σ. 94-96.

Ο νον Ιωαννίνων, καθώς ήκουσα από ένα μάρτυρα αυτόπτην, εις το πρόγευμα τρώγει δύο οκάδας γιαούρτι, και εις το δειλινόν μισήν οκάαν σαρδέλλας ξεκοκκαλισμένας, τας οποίας τρώγει με το χουλιάρι.

17) Πάλι σε υποσημείωση της σ. 168 κατηγορεί ως προδότες και ασελγείς τους αρχιερείς Άρτης, Γρεβενών και Ιωαννίνων. Ο αναφερόμενος εδώ Άρτης είναι ο Μητροπολίτης Ιγνάτιος, ο μετέπειτα Μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας (1766-1828), ο οποίος το 1805 έφυγε κρυφά από την Άρτα στην Κέρκυρα για να αποφύγει την επιβουλή του Αλή πασά.²⁴ Άρα το κείμενο αυτό της *Ελληνικής Νομαρχίας* θα είχε γραφεί πριν από το 1805:

Ο Άρτης, ο Γρεβενών²⁵ και ο Ιωαννίνων είναι οι πρώτοι προδότες του τυράννου, καθώς όλοι το γνωρίζουσι. Ο ύστερος από αυτούς ικέτευσεν τον τύραννον και εκούρευσεν τον έγγονά του, ως να του εγίνετο νουνός. Ο Άρτης ηπάτησεν και επρόδωσεν τους ήρωας Σουλιώτας. Είναι δε και οι τρεις ασελγείς, άσωτοι εις το άκρον, μοιχοί, πόρνοι και αρσενοκοίται φανεροί.

18) Σε σχετική ομοίως υποσημείωση της σ. 172 ο Ανώνυμος συγγραφέας δείχνει ότι ήταν ενήμερος για τις ενέργειες των ιερέων των Ιωαννίνων, που ως πνευματικοί εξομολογούσαν τους Γιαννιώτες, αλλά μετέφεραν στον Μητροπολίτη τους ό,τι άκουαν από τους εξομολογούμενους:

Δεν είναι κρυφόν αλλ' όλοι το ηξεύρουν ότι εις τα Ιωάννινα οι πνευματικοί αναφέρουσι κάθε υπόθεσιν οπού ακούουσιν από τους χριστιανούς εις τον αρχιερέα και αυτός ευθύς κάμνει ένα κατάλογον με προσθήκην και τον προσφέρει του τυράννου, εις τρόπον οπού η εξομολόγησις την σήμεραν είναι έν μέσον προδοσίας.

²⁴ Βλ. Εμμ. Πρωτοφάλης, *Ιγνάτιος Μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας (1766-1828), Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας*, τόμ. τέταρτος, τχ. 1, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1959, ανατύπωση 1980, σ. 36-37. Σαραφείμ Ξερόπουλος, *Δοκίμιον Ιστορικών περί Άρτης και Πρεβέζης*, Αθήνα 1894, επανατύπωση 1986, σ. 113-117.

²⁵ Ο μνημονευόμενος Μητροπολίτης Γρεβενών είναι ο Γαβριήλ Γκάκας, έπειτα Δαρίσσης και στη συνέχεια Ιωαννίνων. Βλ. Ν. Τιμαδάκη, «Η Ηπειροθεσσαλία και δη τα Ιωάννινα εις την Ελληνικήν Νομαρχίαν Ανωνύμου του Έλληνος (1806)», *Ηπειρωτικών Ημερολόγιον*, Ιωάννινα 1985, σ. 5-14.

19) Επίσης στη σ.182 μνημονεύει τον ιερέα Ανδρέα Ιδρωμένο,

Μιμηθήτε τον αξιόταστον και αληθή ιερέα και οπαδόν του Χριστού,
τον εν Κερκύρα λέγω Κύρ Παπ. Ανδρέα.²⁶

20) Ενδιαφέρουσα είναι η παρατήρηση του ανωνύμου συγγραφέως στη σ. 206 σχετικά με τις διαφαινόμενες αποσχιστικές τάσεις του Αλή πασά έναντι του σουλτάνου,²⁷

[...] έστω προς τούτους δια παράδειγμα ο των Ιωαννίνων τύραννος, ο οποίος αγχαλά και να μην το φανερώνη, όλοι όμως αρκετώς το ηξεύρωσι ότι δεν φοβείται, ούτε ποτέ υπακούει εις τας προσταγάς του βασιλέως του.

21) Σε δύο υποσημειώσεις της σ. 211, ο ανώνυμος συγγραφέας διαπιστώνεται ότι είναι πολύ καλός γνώστης των ενδιαφερόντων των Σουλιωτών σχετικά με την αγάπη τους για τα όπλα. Στην πρώτη υποσημείωση έγραψε:

Το μικρόν παιδάριον ενός ήρωος Σουλιώτου, σπού ο τύραννος Αλής ως αιχμάλωτον εφύλαττε εις την μητρόπολιν των Ιωαννίνων μαζί με την μητέρα του και αδελφάς του, δεν υπέφερεν τσιαύτην φυλακήν και αλλέως δεν ημπούρασαν να το ημερώσουν παρά δίδοντές του τα πολεμικά άρματα, με τα οποία παίζοντας ηούχασεν.

Στη δεύτερη υποσημείωση ο Ανώνυμος συγγραφέας παρατηρούσε:

Πολλοί χωριάτες, μάλιστα δε οι Σουλιώτες, τόσοσ είναι επιτήδειοι εις το να σημαδεύουσιν με το βάλι, σπού πολλάκις το περνούσι από εν δακτυλίδι. Έχουσι δε και την όρασιν τόσοσ οξείαν και καθαράν, σπού βλέπουσι την νύκτα περισσότερον από ό,τι βλέπουσι οι ακαδημικοί της Κρούσας²⁸ την ημέραν.

²⁶ Ο Πάργιος ιερέας Ανδρέας Ιδρωμένος (1764-1843) κατέφυγε στην Κέρκυρα αρχές του 1804 για να αποφύγει τη θηριακία του Αλή πασά. Βλ. Ιωάννης Ρωμανός, «Ανδρέας Ιδρωμένος», περ. *Πανθήρα*, τόμ. ΚΑ', τχ. 502, 1871, σ. 501.

²⁷ Επισημαίνουμε ότι τις αποσχιστικές τάσεις των τοπικών πασάδων του Σουλτάνου είχε επισημάνει λίγα χρόνια πιο πριν, το 1797, ο Ρήγας Βελεστινλής στο *Θεούμ* του, στους στίχ. 87-104, όπου μνημονεύει τους πασάδες Βεδινίου, Ανθριανουπόλεως, Προύσσης, Χαλεπίου, Αιγύπτου και τους Γκιρζισιανήδες της Θράκης.

²⁸ Είναι η Φλωρεντινή Ακαδημία που ιδρύθηκε το 1582.

22) Πάλι στη σ. 214 υμνεί τους Σουλιώτες, τους οποίους παρομοιάζει με τους Σπαρτιάτες:

Ούτως ηκολούθησεν εις τους Σπαρτιάτας και το ίδιον μάς το βεβαιούσιν οι Σπαρτιάτες του νυν αιώνος, λέγω οι θαυμαστοί Σουλιώτες, οι οποίοι ποτέ δεν εκαταδέχθησαν να πολεμήσουν τους εχθρούς των αν πρότερον δεν τους έβλεπον δεκαπλασίως περισσότερους των.

23) Παρόμοια και στη σ. 221 παρομοιάζει τους Σουλιώτες και τους Μανιάτες με τους Σπαρτιάτες:

Ιδού ο Δημοσθένης, από το εν μέρος, θεωρεί δεύτερον Φίλιππον εις τον τύραννον της Ηπείρου. Ιδού ο Λυκούργος βλέπει άλλους Σπαρτιάτας εις τους Σουλιώτας και Μανιάτας.

Από τα ανωτέρω μνημονευόμενα κείμενα παρατηρούμε ότι ο ανώνυμος συγγραφέας είναι γνώστης των αγώνων των Σουλιωτών εναντίον του τυράννου Αλή πασά, καθώς επίσης και των διάφορων γεγονότων των κατοίκων των Ιωαννίνων, στοιχεία που θα πρέπει να αποκλείσουν τους υποδειχθέντες ως συγγραφείς της *Ελληνικής Νομαρχίας*, όσοι δεν είχαν εμπειρίες από τη ζωή της Ηπείρου, των Σουλιωτών και της καθόλου πολιτείας του Αλή πασά.

Η υπόθεση εργασίας, που ξεκινήσαμε με την διερεύνηση του κειμένου της «*Ελληνικής Νομαρχίας*» με σκοπό να εντοπιστούν ενδοκειμενικά χαρακτηριστικά στοιχεία για τον Ανώνυμο συγγραφέα της, προσφέρει δύο σημαντικές πληροφορίες για την προσωπικότητά του, ότι πρώτον δυνατόν να ήταν γιατρός, ή να είχε σπουδάσει ιατρική, ή να είχε ιδιαίτερα πολλές ιατρικές γνώσεις²⁹ και δεύτερον να ήταν

²⁹ Μάλλον ο Ανώνυμος συγγραφέας θα είναι λόγιος με πολλές ιατρικές γνώσεις και τόσο διότι, όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί ο Χ. Γ. Πατρυνέλης, δεν είναι δυνατόν ένας γιατρός ή φοιτητής της ιατρικής να κατηγορεί τους σπουδάζοντες Έλληνες νέους την ιατρική στην Ευρώπη. Στις «αναγκαίες επιστήμες» για την πρόοδο του Γένους δεν περιλαμβάνει και την ιατρική κοντά στην πολιτική, τη νομική και την πολεμική τέχνη, διότι όπως επεξηγεί «Η ιατρική διδάσκει πώς να θεραπεύουν το σώμα, αλλ'

Ηπειρώτης ή να είχε ζήσει στην Ήπειρο και να είχε τις σχετικές γνώσεις που καταγράφει στην *Ελληνική Νομαρχία* και τις οποίες παραθέσαμε.

Μετά τα παραπάνω ενδοκειμενικά αυτά στοιχεία, που παρουσιάσαμε για την προσωπικότητα του Ανωνύμου συγγραφέα της *Ελληνικής Νομαρχίας*, υποθέτουμε ότι ο Ανώνυμος συγγραφέας εάν μετά την έκδοση του βιβλίου του έζησε και στη συνέχεια έχει γράψει και άλλα κείμενα, θεωρούμε με μεγάλη πιθανότητα ότι θα ανευρεθεί η ταυτότητά του, διότι περιορίζεται πλέον το εύρος των συγγραφέων που διαθέτουν τα δύο ανωτέρω μνημονευθέντα ενδοκειμενικά στοιχεία. Εάν όμως ο Ανώνυμος συγγραφέας νωρίς απεβίωσε και δεν είχε συγγράψει άλλο έργο, θεωρούμε πολύ δύσκολη την ταύτιση του και θα παραμείνει με το όνομα «Ανώνυμος ο Έλληνας».

Βιβλιογραφική αναφορά για την Ελληνική Νομαρχία

- Ανδρέας Παπαδόπουλος-Βρεττός, *Νεοελληνική Φιλολογία*, Μέρος Β', εν Αθήναις 1857, σ. 141.
- Κωνσταντίνος Ν. Σάββας, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, Αθήναις 1869, σ. 639-640, Αναστάσιος Γούδας, *Βίοι Παράλληλοι*, Β', Αθήναις 1870, σ. λα'-λγ'. Και ΣΤ', 1874, σ. 245.
- Δημ. Α. Ζιώτος, *Η Δικαιοσύνη εις το κράτος του Αιγίου Παισά*, Αθήναις 1938, σ. 16-18.
- Κώστας Α. Παπαχρίστος, Νίκος Α. Βέης, «Περί της "Ελληνικής Νομαρχίας" και του συγγραφέως αυτής», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. 19 (1944), εν Αθήναις 1946, σ. 300-307.
- Κ.Θ. Δημαράς, «Οι πηγές έμπνευσης του Κάλβου», *Νέα Εστία*, τόμ. Μ', 1946, σ. 129-130. Και *Ελληνικός Ρομαντισμός*, Αθήνα 1982, σ. 513.
- Ν. Β. Τωμαδάκης, (εισαγ.-επιμ.), *Ελληνική Νομαρχία*, Έκδοσις Βιβλιοπωλείου Ε. Γ. Βαγιονάκη, Αθήνα 1948.
- Άγγελος Ν. Παπακώστας, «Ελληνική Νομαρχία. (Γνωστές και άγνωστες μαρτυρίες για τον ανώνυμο συγγραφέα της)», *Νέα Εστία*, τόμ. 45, 1949, σ. 409-412, 503-508.

οι Έλληνες έχουν χρεϊάν από διδασκάλους επιστημόνων». Βλ. Χ. Γ. Πατρινέλης, «Ο Γεώργιος Καλαράς και η "Ελληνική Νομαρχία"», περ. *Ο Ερασιπότης*, τόμ. 21 (1997), σ. 201-215, εδώ στη 211. Το σχετικό απόσπασμα, που παρατίθεται, βρίσκεται στο Γ. Βαλέτα, (επιμ.), *Ανώνυμου του Έλληνος, Ελληνική Νομαρχία*, Αθήνα 1982, σ. 187.

- Γ. Βαλέτας, (επιμ.-σχόλια), *Ελληνική Νομαρχία*, εκδόσεις «Πηγής», Αθήνα 1949. «Βιβλιοεκδοτική», Αθήνα 1957. Εκδόσεις «Αναξίμανδρος» [Ι.Κ.Μαζαράκης], Αθήνα 1971. Εκδόσεις «Αποσπερίτης», Αθήνα 1982.
- Νίκος Βέης, «Έρευνες και στοχασμοί γύρω στην "Ελληνική Νομαρχία" και τον συγγραφέα της», κείμενο που προτάσσεται στην έκδοση της *Ελληνικής Νομαρχίας* από τον Γ. Βαλέτα, Αθήνα 1982, σ. 8-39.
- Τάσος Βουρνάς, «Γύρω στην "Ελληνική Νομαρχία"», περ. *Ελεύθερα Γράμματα*, τχ. 3-4, Μάρτης-Απρίλης 1949, σ. 134-136.
- Άγγελος Ν. Παπακώστας, *Γεώργιος Καλαράς*, Αθήνα 1966.
- Σοφοκλής Δ. Λώλης, «Ο Ανώνυμος συγγραφέας της "Ελληνικής Νομαρχίας" και ο ελληνικός κλήρος εν σχέσει προς την εποποιίαν του 1821», *Θεολογία*, τόμ. 42 (1971), σ. 134-148.
- Στ. Μπέτης, «Μ. Χρησταρής, διαπρεπής Γιαννιώτης ιατροφιλόσοφος και Φιλικός (ο Ανώνυμος της Ελληνικής Νομαρχίας)», *Ηπειρωτική Εστία*, τόμ. 21 (1972), σ. 1-32.
- Στ. Μπέτης, «Η "Ελληνική Νομαρχία" και ο συγγραφέας της», *Ηπειρωτική Εστία*, τόμ. 21 (1972), σ. 542-549.
- Χρ. Π. Φράγκος, «Η συμβολή του Αθανασίου Ψαλίδα στη δημιουργία επαναστατικού πνεύματος στην Ήπειρο (Ο Αθανάσιος Ψαλίδας και η *Ελληνική Νομαρχία*)», *Λαοδότη* 1 (1972), σ. 87-108.
- Λεάνδρος Βρανούσης, «Ελληνική Νομαρχία», στο «Ιδεολογικές ζυμώσεις και συγχρούσεις», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΑ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975, σ. 439-446.
- Μαρία Μαντουβάλου, «Ο συγγραφέας της "Ελληνικής Νομαρχίας"», *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. 53 (1978), σ. 248-253.
- Νίτσα Π. Κιοκίρα, *Ο "Ανώνυμος" συγγραφέας της Ελληνικής Νομαρχίας - Η ζωή και το έργο του*, Αθήνα 1978.
- Μαρία Μαντουβάλου, «Ελληνική Νομαρχία», *Μαντατοφόρος*, τχ. 13 (Ιούνιος 1979), σ. 12-25. Και στο *Κείμενα και μελέτες Μεσαιωνικής και Νεοελληνικής Γραμματείας. Νέα προσεγγίσεις και αναγνώσεις*, εκδόσεις Αφοί Τολλδη, Αθήνα 1990, σ. 179-193.
- Γ. Κουμάκης, «Ντετερμινισμός και ιστορία στον Ανώνυμο της "Ελληνικής Νομαρχίας"», *Παρινασός*, τόμ. ΚΓ' (1981), σ. 414-421.
- Τάσος Βουρνάς, «Εισαγωγή» στην *Ελληνική Νομαρχία*, Αθήνα 1982, σ. 7 κ.ε.
- Παν. Νούτσος, *Ελληνική Νομαρχία. Συμβολή στην έρευνα των πηγών της*, Αθήνα/Γιάννινα 1982.
- Ν. Β. Τιμαδάκης, «Είναι συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας* (Ανώνυμου του Έλληνας) ο Αδαμάντιος Κοραής», *Νεοελληνικών Αρχείων*, τόμ. 2 (1985), σ. 13-63.
- Ν. Β. Τιμαδάκης, «Η Ηπειροθεσσαλία και δη τα Ιωάννινα εις την Ελληνικήν Νομαρχίαν Ανωνύμου του Έλληνας (1806)», *Ηπειρωτικών Ημερολόγιον*, Ιωάννινα 1985, σ. 5-14.

- Βασίλειος Κύρκος, «Ο χώρος και τα όρια ανθρωπογεωγραφίας στην "Ελληνική Νομαρχία" Ανώνυμου του Έλληνα», Πρακτικά Συνεδρίου Ιστορίας Ήπειρος: Κοινωνία-Οικονομία 15ος-20ός αι., Γιάννινα 4-5 Σεπτεμβρίου 1985, Γιάννινα 1986, σ.73-83.
- Κώστας Α. Παπαχρίστος, *Ποιος έγραψε την "Ελληνική Νομαρχία"*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1987.
- Νικόλαος Δ. Πετσιάβας, «Ο Ιωάννης Αντωνίου Καποδίστριας έγραψε την Ελληνική Νομαρχία», *Πατριασμός*, τόμ. 29, 1987, σ. 99-108.
- Μαρία Μαντουβάλου, *Αδαμάντιος Κοραής, ο συγγραφέας της Ελληνικής Νομαρχίας. Φιλολογικές πηγές και ιδεολογική υποδομή του Νεότερου Ελληνισμού*, Εκδόσεις Αφει Τολίδη, Αθήνα 1995.
- Χ. Γ. Πατρινέλης, «Ο Γεώργιος Καλαράς και η "Ελληνική Νομαρχία"», περ. *Ο Ερασιστής*, τόμ. 21 (1997), σ. 201-215.
- Δημήτριος Καραμπερόπουλος, «Τι γνώριζε ο Ανώνυμος συγγραφέας της "Ελληνικής Νομαρχίας" για τον Ρήγα Βελεστινλή», *Νέα Εστία*, τόμ. 175, τχ. 1862, (Ιούνιος 2014), σ. 684-693.

Ναζιων Αρσενίου ού κριε Έγραφα Δεσφάτων,
νῶ δὲ γε Νεώτερον ἢ παλαιότερον ἔδωκεν.
ἔπει, οὐκ.

«Υπόθεση εργασίας, που ξεκινήσαμε με την διερεύνηση του κειμένου της «Ελληνικής Νομαρχίας» με σκοπό να εντοπιστούν ενδοκειμενικά χαρακτηριστικά στοιχεία για τον Ανώνυμο συγγραφέα της, προσφέρει δύο σημαντικές πληροφορίες για την προσωπικότητά του, ότι πρώτον δυνατόν να ήταν γιατρός, ή να είχε σπουδάσει ιατρική, ή να είχε ιδιαίτερα πολλές ιατρικές γνώσεις και δεύτερον να ήταν Ηπειρώτης ή να είχε ζήσει στην Ήπειρο και να είχε τις σχετικές γνώσεις που καταγράφει στην «Ελληνική Νομαρχία» και τις οποίες παραθέσαμε».